

Marian GRZYBOWSKI

System praw i wolności obywatelskich w Kanadzie

The System of Civil Rights and Liberties in Canada

REGLAMENTACJA STATUSU PRAWNEGO OBYWATELA W KANADZIE

Współczesna regulacja statusu prawnego obywateli Kanady, ujmowana w kategoriach ich praw i wolności, jest rezultatem długiego procesu historycznego. Oddziaływały na ten proces tradycje ustroju brytyjskiego i charakterystyczne dlań statuowanie pozycji obywatela, tendencje emancypacyjne i wolnościowe przyświecające wielu emigrującym do Kanady, jak też własne, kanadyjskie doświadczenia ustrojowe. W tej ostatniej grupie postrzegać trzeba — i to na poczesnym miejscu — wymogi współzycia wielu grup etnicznych i narodowości „stapiających się” z oporami w bardziej homogeniczną kanadyjską społeczność obywatelską, w szczególności zaś — skomplikowane meandry współzycia anglofońskiej i frankofońskiej grupy obywateli, jak też — zwłaszcza ostatnio — wymogi związane z koncepcją zachowania „wielkokulturowości” w warunkach jednego, aczkolwiek federalnego państwa¹.

Innym trudnym problemem, związanym z prawnym usytuowaniem jednostki wobec państwa i jego instytucji, była i pozostaje w Kanadzie konieczność kojarzenia elementów kształtowania statusu obywateli, które wynikają z prawa zwyczajowego (*common law*), z precedensów sądowych

¹ Royal Commission: *Inquiry into Civil Rights*, Honourable J.C. Mc Ruer, Commissioner, Report No 2, vol.4, 1969, s. 1493-1496. Por. też R. Clark: *Canadian Society in Historical Perspective*, Toronto 1976, s. 37-43.

(różnych zresztą w skali federalnej) z elementami wyprowadzonymi z prawa pisanego². Szybki postęp techniczny i cywilizacyjny wymusza przy tym rozszerzającą interpretację szeregu norm zwyczajowych i precedensów, i zmusza do coraz bardziej złożonej regulacji prawnej w formie ustaw prowincjonalnych i federalnych³. Dotyczy to wyraźniej praw obywateli, wpływających bezpośrednio na Jellinkowski *status civitatis*⁴, niż pojęcia wolności obywatelskich (freedoms), pojmowanych jako wyznaczniki sfery życia obywateli, wolnej od ingerencji państwa. W doktrynie kanadyjskiej, komentującej zakres i sposób prawnej reglamentacji praw i wolności obywatelskich, zwraca się nadto uwagę, iż współcześnie zachodzi częstokroć potrzeba przechodzenia od wzorca wolności obywatelskich (takich jak nienaruszalność mieszkania), sankcjonowanych przez common law, do uprawnień dających się ściślej precyzować w prawie pozytywnym (takich jak prawo prywatności), m.in. w warunkach rozwoju nowych technologii zdobywania informacji i przekazu elektronicznego⁵.

Empiryczne rozróżnienie pomiędzy prawami obywatelskimi a wolnościami sprowadza się przeważnie do wniosku, iż prawa tyczą z reguły relacji wzajemnych między obywatelami bądź między obywatelami a ich zbiorowościami, podczas gdy wolności obejmują z reguły sferę stosunków pomiędzy obywatelem-jednostką a państwem (organami państwa). W praktyce legislacyjnej reguła ta doznaje wielu wyłomów.

Oparcie Aktu Brytyjskiej Ameryki Północnej z 1867 r. o zasady bliskie założeniom brytyjskiego systemu ustrojowego niesie ze sobą określone konsekwencje również dla istotnej tu dziedziny praw i wolności obywatelskich. Następnym wzorowaniem się na teorii i praktyce angielskiej pozostaje przede wszystkim liberalno-demokratyczny model relacji między państwem a obywatelami, zgodny z koncepcjami liberalnymi dziewiętnastowiecznej Anglii⁶.

² W.R. Lederman: *The Canadian Constitution and the Protection of Human Rights*, [w:] *Rights, Power, and Values in Canadian Society*, Toronto 1973, s. 26-27. Por. też wydawnictwo oficjalne „*A Consolidation of the British North America Acts 1967 to 1975*”, Dept. of Justice, Canada, Ottawa 1976, s. 4-8.

³ Por. *The Canadian Constitution. Explanation*, Ottawa 1980, s. 12-14; J. Portes: *Rights Redefined*, „Canadian Lawyer” 10-12, 1982, No 4, *passim*.

⁴ Por. oficjalne wydawnictwo rządu Kanady: *Constitution and You*, Ottawa 1982, s. 12; G. Jellinek: *Die Erklärung der Menschen und Bürgerrechte*, München-Leipzig 1927, s. 56-58; Id.: *System des subjectiven öffentlichen Rechte*, Tübingen 1919, s. 86-87.

⁵ Szerzej por. S.A. Cohen: *Electronic Eavesdropping and the Charter*, „Canadian Rights Reporter”, 1982, 1, s. 209-217.

⁶ Por. Z. Kędzia: *Burżuazyjne koncepcje praw, wolności i obowiązków obywatelskich*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w państwach kapitalistycznych*, Warszawa 1979, s. 20-21, 24-26, 36-37; por. też A. Jaszczuk: *Wolność polityczna a demokracja formalna. Z dziejów anglosaskiej myśli politycznej*, Warszawa 1971.

Za przykładem brytyjskim stosunki te oparte zostały na prawnym zagwarantowaniu i przestrzeganiu w praktyce państwowej podstawowych wolności liberalnych: wolności zgromadzeń, wolności stowarzyszeń, wolności słowa, przekonań oraz wolności prasy (czy szerzej: wyrażania myśli poprzez mass media).

Z wzorca byłej metropolii zaczerpnięta została nadto zasada, iż podstawowym wolnościom obywatelskim towarzyszą zasady egalitarne oraz tzw. prawa procesowe. Funkcją tzw. zasad egalitarnych pozostaje zabezpieczenie równości ekonomicznej i socjalnej obywateli. Zasady tego typu znajdują swe odbicie w tzw. prawach człowieka (*human rights*) i odnoszą się zarówno do działań państwa wobec obywateli i ich grup, jak też do stosunków między obywatelami. Sprowadzają się one do uwolnienia obywateli od dyskryminacji, w zakresie traktowania przez organy i instytucje działające w państwie, w szczególności — w sferze zatrudnienia, oświaty, zamieszkania, pomocy socjalnej itp. świadczą, ze względu na cechy osobowe takie, jak: wyznanie, rasa, pochodzenie etniczne, narodowość, płeć itp. Zasady te w żadnym z możliwych ujęć jurydycznych: praw podmiotowych bądź „wolności” obywatelskich nie były w systemie prawnym Kanady sprecyzowane w sposób ścisły do 1960 roku. Mimo to były *de facto* respektowane.

Jeszcze wyraźniejszy związek z brytyjskim pierwowzorem ma kategoria tzw. praw proceduralnych. Historycznie nawiązuje ona niewątpliwie do grupy uprawnień statutowanych w Habeas Corpus Act. Obejmuje prawo domagania się uczciwego prowadzenia dochodzeń, prawo do obrony, nietykalność osobistą w procesie, ograniczoną jedynie kompetencjami sądu, prawo do ochrony mienia przed konfiskatą, jak też prawo do korzystania z fachowej pomocy prawnej.

Do 1960 r. — o czym już wspomniano — brak było w Kanadzie kompleksowego uregulowania problematyki praw i wolności obywatelskich. Fragmentaryczne unormowania, w większości zawarte w ustawach zwykłych, cechowało znaczne rozproszenie; dodatkową komplikację stanu prawnego stanowiła okoliczność, iż część unormowań mieściła się w aktach ustawodawstwa federalnego, inna zaś część — w aktach poszczególnych prowincji. Dopiero w 1960 r. ustanowiona została — w formie ustawy zwykłej — Kanaadyjska Karta Praw i Wolności⁷.

Po raz kolejny kwestia uregulowania praw i wolności obywatelskich powróciła na forum życia politycznego Kanady w trakcie prac nad „unarodowieniem” (*pastiation*) konstytucji kanaadyjskiej. W toku tych prac, przez dłuższy okres napotykających na przeszkody w postaci braku konsensu po-

⁷ *Notes sur la Constitution, Gouvernement du Canada, Ottawa 1982, s. 32.*

między federacją a poszczególnymi prowincjami⁸, na porządku dziennym stała potrzeba włączenia Karty Praw i Wolności w poczet uregulowań konstytucyjnych. Była ona m.in. jednym z zasadniczych zagadnień rozpoznawanych na posiedzeniu z udziałem premiera P.E. Trudeau i premierów rządów prowincjonalnych, odbytym 9 czerwca 1980 r., następnie zaś — składnikiem planu „kanadyzacji” konstytucji, opracowanego przez premiera Trudeau i przedstawionego parlamentowi w pierwszym tygodniu października 1982 roku. Ostatecznie Karta Praw i Wolności — stanowiąca aneks B do postanowień Aktu Kanady — przyjęta została uchwałą Brytyjskiej Izby Gmin z 8 marca 1982 r. i potwierdzona przez Izbę Lordów 25 marca tego samego roku⁹.

Jakkolwiek Kanadyjska Karta Praw i Wolności (Canadian Charter of Rights and Freedoms) nie została kompozycyjnie włączona w tekst uregulowań konstytucyjnych, traktowana jest jako integralny i równorzędny składnik postanowień Aktu Kanady z 1982 roku. Jej systematyka jest dość oryginalna.

W szczególności, niejako przed nawiasem zawartego w Karcie wyliczenia wolności i praw, usytuowane zostało postanowienie o tym, iż w „wolnym i demokratycznym” społeczeństwie prawa i wolności jednostki limitowane są w sposób racjonalny postanowieniami prawa.

*

Zawarty w Karcie katalog praw i wolności mieści następujące ich kategorie: 1) wolności fundamentalne (fundamental freedoms) — art. 2; 2) prawa „demokratyczne” (democratic rights) — art. 3–5; 3) prawa w zakresie swobody poruszania się (mobility rights) — art. 6; 4) prawa „procesowe” (legal rights) — art. 7–14; 5) prawa „równościowe” (equality rights) — art. 15; 6) prawa dotyczące języków urzędowych (official languages of Canada rights) — art. 16–22; 7) prawa językowe mniejszości w dziedzinie edukacji (minority language educational rights) — art. 23¹⁰.

Już pierwszy rzut oka na ujęcie i wyliczenie praw oraz wolności pozwala postrzec oryginalność ujęcia Karty, a także samego katalogu praw. Zwraca

⁸ Por. E.McWhinney: *Canada and the Constitution, 1979–1982: Partition and the Charter of Rights*, Toronto 1982, rozdz. 1; Por. również W.S. Tarnopolsky: *The Canadian Bill of Rights*, Toronto 1978, rozdz. 2.

⁹ E.McWhinney: *The Canadian Charter of Rights and Freedoms: The Lessons of Comparative Jurisprudence*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 55–68.

¹⁰ Por. *Canadian Charter of Rights and Freedoms: Commentary*. Ed. by W.S. Tarnopolsky and G.A. Beaudoin, Toronto 1982, *passim*; G.A. Beaudoin: *Les Droits Democratiques*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 151–153.

uwagę, przede wszystkim, skupienie regulacji na wolnościach osobistych, niektórych prawach politycznych, prawach określających status obywateli w stosunkach, a także — co w warunkach kanadyjskiej mozaiki narodowej i wielokulturowości zrozumiałe — na uprawnieniach posługiwania się każdym z dwu języków urzędowych (angielskim i francuskim) oraz uprawnieniach językowych mniejszości w poszczególnych prowincjach.

W zasadzie poza obrębem regulacji w Karcie znalazły się prawa o charakterze ekonomiczno-socjalnym, również katalog praw politycznych i wolności osobistych uznać trzeba za dość ograniczony. Jedyne zasada równości praw i równości wobec prawa, *expressis verbis* wypowiedziana w art. 15 Karty, pośrednio zdaje się dotyczyć także sfer ekonomiki i spraw socjalnych, wykluczając prawną dopuszczalność praktyk dyskryminacyjnych wobec wyodrębnionych ze względu na cechy osobowe kategorii obywateli (jednostek)¹¹.

Zwraca uwagę niejednolita szczegółowość w ujęciu konkretnych praw i wolności. Najbardziej detalicznie ujęte zostały prawa określone jako „legal rights”, odnoszące się do relacji: obywatele (jednostki) — aparat państwowy, a także — kazuistycznie potraktowane prawa w sferze językowo-edukacyjnej¹². Stosunkowo precyzyjnie unormowana została również swoboda poruszania się (art. 6), a także prawo wyborcze do Parlamentu (Izby Gmin) Kanady i legislatur prowincjonalnych (wraz z kwestią czasokresu pełnomocnictw Izby Gmin i legislatyw stanowych, także w warunkach wojny, inwazji czy insurekcji wewnętrznej)¹³. Zastanawia natomiast dość ogólne ujęcie postanowienia dotyczącego wolności fundamentalnych (fundamental freedoms), ograniczające się — w gruncie rzeczy — do ich wyliczenia.

„WOLNOŚCI FUNDAMENTALNE” W UJĘCIU KANADYJSKIEJ KARTY PRAW

Zarówno Bill of Rights z 1960 roku, jak i Kanadyjska Karta Praw i Wolności z 1982 r. wysunęły na czoło swych uregulowań postanowienia o tzw. wolnościach fundamentalnych (fundamental freedoms).

¹¹ W.W. Williams: *Sex Discrimination under the Charter: Some Problems of Theory*, 4 Canadian Human Rights Reporter, C-83-1, C-83-10.

¹² E. Ratushny: *Emerging Issues in Relation to the Legal Rights of a Suspect under the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 177-189; A. Gaulton: *French/English Discrepancies in the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Manitoba Law Journal” 1982, 12, s. 226-231.

¹³ J.P. Boyer: *Political Rights and the Carter*, „Canadian Lawyer” 1982, 6, s. 4-6, 9, 30-31.

U podstaw takiej systematyzacji oraz samego ujęcia leży doktryna liberalna, akcentująca pozycję „wolnej jednostki w państwie” oraz potrzebę jej zabezpieczenia przed zbyt daleko idącą ingerencyjną działalnością struktur państwowych.

Wyliczenie zawartych w art. 2 karty „fundamental freedoms” posiada cechy enumeracji. Za taką interpretacją zda się przemawiać stylizacja wzmiankowanego postanowienia (każdy ma następujące „fundamentalne wolności”):. Zważywszy to, każdej innej „Wolności nie został *ex lege* przypisany charakter „wolności fundamentalnej”, gwarantowanej konstytucyjnie. Tym samym uznanie dalszych wolności staje się sprawą ustawodawstwa zwykłego, co *eo ipso* obniża ich wagę, stabilność i oddziaływanie na całokształt porządku prawnego¹⁴.

Ustrojodawca nader wstrzeźliwie określił ramy przedmiotu „wolności fundamentalnych”. Znalazły się w obrębie wyliczenia — przypomnijmy — mającego cechy enumeracji: a) wolność światopoglądu i wyznania, b) wolność myśli przekonań oraz słowa, wraz z wolnością prasy oraz innych środków przekazu, c) swoboda zgromadzeń o charakterze pokojowym, d) wolność zrzeszania się.

Rzecz charakterystyczna, iż w gronie „wolności fundamentalnych” nie znalazły miejsca tak uznane wolności osobiste, jak nietykalność osobista, nienaruszalność mieszkania czy też tajemnica porozumiewania się na odległość (tajemnica korespondencji *sensu largo*)¹⁵. W przypadku dwóch pierwszych wolności tu wymienionych ich pominięcie w art. 2 nie oznacza całkowitego ich ignorowania przez Kartę. Prawo do życia i nietykalność osobistą (tyle że w kontekście stosunków z państwem) gwarantują art. 7, 8 i 9; sądzić można, iż nienaruszalność mieszkania wynika częściowo z zabezpieczenia przed nieuzasadnionym przeszukaniem i rewizją (art. 8).

Gwarantowane przez Kartę „wolności fundamentalne” podzielić można, ze względu na przedmiot ochrony prawnej, na dwie grupy. Do pierwszej należą te wolności, gdzie zasadniczy akcent ochrony tyczy sfery świadomości (przekonań) i ich ewentualnej ekspresji wewnętrznej¹⁶. Należą tu: swoboda światopoglądu i wyznania, także — wolność myśli, przekonań, słowa i opinii, jak również wolność prasy i innych środków komunikacji masowej. W tym ostatnim segmencie ochrona prawna wykracza, co prawda, poza sferę

¹⁴ Por. R.A. S a m e k: *Untreaching Fundamental Rights*, „Mc Gill Law Journal” 1982, 27, s. 755 i n.; P.W. H o g g: *Supremacy of the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 69 i n.

¹⁵ C.V. L a F o r e s t: *The Canadian Charter of Rights and Freedoms: An Overview*, „Canadian Bar Review” 1983, 6, s. 19-28.

¹⁶ Por. C. B e c k t o n: *Freedom of Expression. Access to the Courts*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 151-176.

świadomościową i dotyczy zewnętrznych zachowań; zachowania te pozostają wszakże w organicznym związku ze „sferą świadomościową” i sprowadzają się do przekazywania wyborów świadomości¹⁷.

Grupa druga obejmuje wolność odbywania pokojowych zgromadzeń (freedom of peaceful assembly) oraz wolność zrzeszania się (freedom of association). Obie wymienione tu wolności mają swój wymiar wyraźnie polityczny, jakkolwiek objęte postanowieniami art. 2 Karty zgromadzenia i zrzeszenia mogą mieć zarówno polityczny, jak i pozapolityczny charakter¹⁸. Karta nie łączy wolności zgromadzeń ani też wolności zrzeszeń z określonym kontekstem sytuacyjnym. Jedynie w odniesieniu do zgromadzeń ogranicza wolność ich odbywania (i uczestnictwa w nich) do zebrań o charakterze pokojowym. *A contrario* stwierdzić można, iż w polu dopuszczalnych (dozwolonych) zgromadzeń nie mieszczą się mające charakter wojenny bądź też bezpośrednio lub pośrednio zwalczanie w celach innych niż pokojowe. Ujęcie art. 2 lit „a” nie precyzuje, czy wspomniana wolność odnosi się li tylko do odbywania zgromadzeń (pokojowych), czy tyczy również uczestniczenia w tego typu zgromadzeniach. Wydaje się, iż z braku wyraźnych ograniczeń, właściwa pozostaje szeroka interpretacja wspomnianej wolności, obejmująca zarówno dopuszczenie ich odbywania, jak też brania w nich udziału¹⁹.

Charakterystyczne, iż zarówno swoboda zgromadzeń pokojowych, jak i zrzeszania się, ujęte zostały w postaci „wolności” (a więc sfer zachowań uwolnionych — w ramach prawa — od ograniczającej czy też hamującej ingerencji państwa). Karta nie nadaje im postaci „rights”, a więc podmiotowych uprawnień o charakterze roszczeniowym²⁰. Ujęcie to, wydaje się, ma za sobą istotne argumenty. Nadanie postaci „praw” wolności zgromadzeń (pokojowych) czy też wolności zrzeszania się rodziłoby istotne trudności we wskazywaniu podmiotu zobowiązanego i zakresu jego powinności, odpowiadających treści prawa. Tym samym utrudniona byłaby, a niekiedy — wręcz niemożliwa, praktyczna egzekucja tychże „praw”.

Porównanie sformułowań art. 1 kanadyjskiego Bill of Rights z 1960 r. z postanowieniami art. 2 Karty Praw i Wolności w ujęciu z 1982 r. prowadzi

¹⁷ M.R. D o o d y: *Freedom of the Press, the Canadian Charter of Rights and Freedoms, and a New Category of Qualified Privilege*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 124–132, 144–150.

¹⁸ Szerzej por. J.E. D o r s e y: *Freedom of Association in Employment, Excluded Employees, and the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 30–42, 45–53.

¹⁹ Por. P.H. R u s s e l: *The Political Purposes of the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 5–52, 54.

²⁰ D.H. D o h e r t y: *What's Done is Done. An Argument in Support of a Rarely Prospective Application of the Charter of Rights*, „Criminal Reports” (3d) 26, 1982, s. 121 i n.

do stwierdzenia pewnych różnic z zakresu i ujęcia problematyki „wolności fundamentalnych”. Stylizacja art. 1 ustawy z 1960 r. łączy wyliczenie tychże wolności z katalogiem „praw człowieka”. Nadto, ze sformułowań ustawy wynika, iż uznaje ona za istniejące (a więc — z zastosowaniem techniki przyznania) i deklaruje dalsze istnienie wyliczonych tam „praw człowieka” i „wolności fundamentalnych”.

Występują też różnice w treści odpowiednich wyliczeń. Bill of Rights z 1960 r. deklaruował na wstępie katalogu (art. 1 lit „a” i „b”) prawo jednostki do życia, wolności, bezpieczeństwa osobistego i korzystania z własności, jak również uprawnienie do niepozbawienia tychże praw w inny sposób niż w drodze należytego wymiaru sprawiedliwości (due process of law)²¹.

Nadto w katalogu „praw człowieka” pomieszczone zostało prawo jednostki do równego traktowania wobec prawa oraz do ochrony praw (the right of the individual to equality before the law and the protection of the law)²².

Tak więc, w części pierwszej postanowień art. 1 ustawy z 1960 r. znalazły uregulowanie najogólniejsze „prawa człowieka”, tyżące samej jego egzystencji w społeczeństwie (zorganizowanym państwowo) oraz najbardziej zasadniczych warunków tejże egzystencji. Naturalną (zbieżną z treścią wspomnianych uregulowań) cechą analizowanych tu dyrektyw ustawowych jest wysoki stopień ich ogólności i otwarcia oraz brak dopełniających je dyrektyw konkretyzujących (z pozostawieniem szerokiego pola dla wykonawczej i sądowej ich interpretacji)²³.

Dopełnienie ogólnie pojmowanych „praw człowieka” stanowiły, w ujęciu Bill of Rights z 1960 r., wskazane w art. 1 lit c – f „wolności fundamentalne”. Katalog tych wolności, czteropunktowy, obejmował: wolność wyznania; — wolność słowa; — wolność zgromadzeń i stowarzyszeń; — wolność prasy²⁴.

Ujęcie to przypominało — w istotnym zakresie — treść i stylizację Bill of Rights, zawartego w poprawkach I–X do konstytucji amerykańskiej²⁵ (z różnicą dotyczącą mocy prawnej uregulowań, mających — w przypadku kanadyjskim — rangę ustawy zwykłej). Merytorycznie zakres niektórych wolności, gwarantowanych przez Kartę z 1982 r., jest szerszy od ujmowa-

²¹ R. Elliot: *Interpreting the Charter. Use of the Earlier Versions as an Aid*, *University of British Columbia Law Review*, 1982, s. 11–47; W. Black: *Charter of Rights. Application to Pre-Enactment Events*, s. 59 i n.

²² J.G. Richards, G.J. Smith: *Applying the Charter*, „*Advocates Quarterly*” 1983, 4, s. 129–149, 158.

²³ P.H. Russel: *The Effect of a Charter of Rights on the Policy-Making Role of Canadian Courts*, „*Canadian Public Administration*” 1982, 25, s. 1–13, 17–19, 27–33.

²⁴ Por. M.R. Dood: *op.cit.*, s. 132–143.

²⁵ H.J. Abraham: *Freedom and the Court. Civil Rights and Liberties in the United States*, New York 1977, roz. 1, 3.

nych w ustawie z 1960 r. I tak: wolność wyznania (freedom of religion) uzupełniona została o „wolność światopoglądu” (freedom of conscience), co odnosi się do swobody wyobrażeń w szerszym wymiarze niż w kontekście stosunku do religii²⁶. „Wolność słowa”, gwarantowana ustawowo w Bill of Rights z 1960 roku, uległa uzupełnieniu i pogłębieniu o „wolność myśli, wierzeń i przekonań” (freedom of thought, belief, opinion) i w tej powierzonej postaci zyskała niejako swe przedłużenie pod postacią wolności słowa, w tym: wolności prasy i innych środków komunikowania treści. Wzbogacenie analizowanego tu zespołu wolności nie jest li tylko kwestią semantycznej konkretyzacji czy uszczegółowienia. Oznacza zarazem istotne przesunięcie akcentu w „uwalnianej” od ingerencji państwa sfery swobody jednostki z wyrażania (uzewnętrzniania) określonych treści (przekonań) na samo ich kreowanie i posiadanie, a więc z obszaru zachowań „interpersonalnych” na sferę świadomości, z jednoczesnym utrzymaniem swobody uzewnętrzniania i przekazywania treści zrodzonych w świadomości jednostki (obywatela).

Pewnemu przekształceniu uległa także treść „wolności zgromadzeń”. Podczas gdy ustawą z 1960 r. (art. 1 lit. „e”) traktowała ogólnie o „Wolności zgromadzeń” (w koniunkcji z „wolnością zrzeszania się”). Karta z 1982 r. ogranicza pierwszą z wymienionych wolności do „zgromadzeń pokojowych”, drugą zaś czyni kolejnym, niezależnym elementem katalogu „wolności fundamentalnych”.

Pominięcie w wyliczeniu odnoszącym się do „wolności fundamentalnych” segmentu postanowień określających „prawa człowieka” nie oznaczało — w przypadku Karty z 1982 r. — całkowitej rezygnacji z gwarantowanych pod tą nazwą uprawnień i zasad postępowania. Uległy one — w porównaniu z Bill of Rights z 1960 r. — jedynie przemieszczeniu i pewnej konkretyzacji. Prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego (ale z pominięciem prawa do korzystania z własności) znalazło swe uregulowanie w art. 8 Karty z 1982 r., w ramach kategorii uprawnień określonych trudno przetłumaczalnym na język polski terminem „legal rights”. Prawo do równości wobec prawa (dające się konkretyzować jako reguła działania aparatu państwowego, zarówno federalnego, jak i prowincjonalnego)²⁷ oraz do równej (pozbawionej dyskryminacji) ochrony prawnej, przeniesiona została na czoło kategorii określonej mianem „equality rights” (art. 15 ust. 1) i „obudowana” postanowieniami szczegółowymi, wyznaczającymi jej treść i ramy stosowania.

²⁶ Por. E.A. Driedger: *The Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Ottawa Law Review” 1982, 14, s. 366 i n.

²⁷ W.S. Tarnopolski: *The Equality Rights in the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 42 i n.

KWESTIA RÓWNOŚCI PRAW I RÓWNOŚCI WOBEC PRAWA

Bill of Rights z 1960 r. statuował w art. 1 lit. „b” prawo jednostek (obywateli) do równego traktowania wobec prawa oraz zrównania ich ochrony prawnej²⁸. Z chwilą konstytucjonalizacji katalogu praw i wolności w Karcie z 1982 r. problematykę tę objął art. 15 Karty.

Ust. 1 cytowanego przepisu gwarantuje każdej jednostce prawo równego traktowania wobec prawa i równych praw, a także do równej ochrony i jednakowego korzystania z praw bez jakichkolwiek dyskryminacji. W szczególności wykluczona została dyskryminacja ze względu na rasę, pochodzenie narodowe bądź etniczne czy religię, płeć, wiek. ułomność umysłową bądź fizyczną. Jednocześnie ust. 2 zastrzega, iż wskazane tu normy „równościowe” nie powodują unieważnienia jakiegokolwiek aktu prawnego, programu bądź przedsięwzięcia, mającego na celu poprawę warunków bytu osób lub grup społecznych, znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, łącznie z osobami bądź grupami, których niekorzystna sytuacja jest następstwem przynależności rasowej, narodowej, etnicznej, religijnej, ewentualnie — ich płci, wieku, ułomności umysłowej bądź fizycznej.

W swej uprzedniej postaci prawo do równości wobec praw (the right of the individual to equality before the law), jak również — do równej (jednakowej) ochrony prawnej dawało się przełożyć na jedną z ustawowych reguł działania państwa. Jako wynikające z ustawy zwykle nie posiadało mocy nadrzędnej wobec innych uregulowań ustawowych o tej samej mocy prawnej; *eo ipso* — nie stanowiło wiążącej dyrektywy pod adresem ustawodawcy (parlamentu)²⁹.

Inkorporacja Karty Praw do Aktu Kanady podnosi rangę i autorytet zasady równych praw i równości wobec prawa³⁰. Znamienne jest natomiast pozostanie Karty przy ujmowaniu wspomnianych tu zasad jako praw jednostki (obywatela), a więc — w stylizacji roszczeniowej. Rozbudowie uległo też prawo do równej ochrony prawnej, z wykluczeniem uregulowań czy praktyk dyskryminacyjnych. Art. 15 ust. 1 nie poprzestaje przy tym na regule (prawie) równej ochrony, ale uzupełnia je o przysługujące jednostkom (obywatelom) prawo „równego pożytku z prawa” (equal benefit

²⁸ *Ibid.*, s. 44. Por. również J.G. Richards, G.J. Smith: *op.cit.*, s. 130-131, 144-146, 149.

²⁹ Por. P.W. Hogg: *Supremacy...* s. 73-74; por. też B. Hivina, R. Martin: *The Canadian Charter of Rights and Freedoms in the Supreme Court of Canada*, „Canadian Bar Review” 1983, 61, s. 354-358, 374-376.

³⁰ F. Mc Ginn: *The Canadian Charter of Rights and Freedoms. Its Impact on Law Enforcement*, „University of New Brunswick Law Journal” 1982, 31, s. 178-183, 201-202.

of the law)³¹. Wydaje się, iż konsekwencją takiego ujęcia stanowi zagwarantowanie obywatelom (jednostkom) uprawnień do domagania się jednakowego traktowania ochrony, udzielanej im w systemie prawa pozytywnego, ale także — stworzenia przesłanek do występowania z jednakowymi roszczeniami, dotyczącymi pożytków z prawa, tj. pozytywnych świadczeń ze strony podmiotów zobowiązanych. Towarzyszący temu postanowieniu zakaz uregulowań lub praktyk dyskryminacyjnych wyklucza legalność różnicowania statusu prawnego jednostek ze względu na ich cechy osobowe, wyliczenie tych cech — aczkolwiek szerokie i stwarzające wrażenie enumeracji — traktować trzeba jako przykładowe. Niedopuszczalne, z uwagi na powszechność i generalny wymiar zasady równości, wydaje się odstępianie od równości praw, równości wobec prawa oraz zasady równej ochrony i równych pożytków, ze względu na inne niż wyliczone w art. 15 ust. 1 *in fine* właściwości personalne.

Równocześnie dostrzec należy pewien realizm i pragmatyzm ujęcia „equality rights” w karcie z 1982 roku. Art. 15 ust. 2 dopuszcza mianowicie sięgnięcie po nadzwyczajne, obejmujące tylko pewne kategorie obywateli lub ich grupy, uregulowania prawne, programy bądź działania, mające na celu poprawę statusu osób (grup) znajdujących się w sytuacji (porównawczo) niekorzystnej, włączywszy w to upośledzenia typu dyskryminacyjnego. Tym samym zasada równości nie wyłącza legalności przedsięwzięć, które w swej treści są zbieżne z jej kierunkiem oddziaływania, tyczą zaś niwelacji realnych różnic w sytuacji faktycznej lub prawnej podmiotów, do których zasady (prawa) równościowe mają być stosowane.

TZW. LEGAL RIGHTS W KANADYJSKIEJ KARCIE PRAW I WOLNOŚCI

Z uwagi na znaczenie dla prawnego statusu jednostek (obywateli) najistotniejsze w ujęciu Karty z 1982 r. wydają się pozostawać tzw. legal rights. Tym określeniem, trudno przetłumaczalnym na język polskiej terminologii prawniczej, Karta obejmuje uprawnienia determinujące pozycję obywateli (mieszkańców) wobec państwa i jego instytucji, jak też rodzące prawo żądania od organów państwowych stosownej ochrony prawnej.

Zakres i sposób ujęcia poszczególnych „Legal rights” jest zróżnicowany. Do najbardziej zasadniczych należą: prawo do życia, prawo do wolności oraz prawo do osobistego bezpieczeństwa. Prawa te mają wymiar powszechny i generalny. Implikują zakaz podejmowania przez państwo, a także w państwie, działań zmierzających do pozbawienia życia, wolności czy bezpieczeństwa jednostek (i ich zbiorowości) poza przypadkami wyspecyfikowanych

³¹ Por. W.S. Tarnopolsky: *The Equality...*, s. 43.

procedur prawnych, należycie przy tym stosowanych. W pewnym zakresie rezultat zagwarantowania jednostkom tego typu praw pokrywa się z traktowaniem ich w charakterze wolności (w sensie uwolnienia od ograniczającej ingerencji państwa). Nie oznacza to wszakże wyczerpania następstw prawnych wzmiankowanych tu praw. Ich statutowanie rodzi bowiem prawne podstawy domagania się aktywnych (pozytywnych) działań po stronie państwa i jego kompetentnych instytucji, obliczonych na zagwarantowanie ochrony życia, wolności oraz bezpieczeństwa jednostek.

Z prawem do wolności ściśle koresponduje prawo do zabezpieczenia przed bezprawnymi przeszukaniami i konfiskatami. Przedmiotem ochrony jest — w pierwszym przypadku — mir domowy, w drugim natomiast — mienie obywateli i ich prawa majątkowe. Podobnie jak w przypadku pozostałych „legal rights”, również i tu Karta dopuszcza możliwość dokonywania przeszukań i konfiskat pod warunkiem i w ramach odpowiednich po temu przepisów i procedur prawnych³².

Osobna grupa „legal rights”, nawiązując do gwarantowanego prawnie bezpieczeństwa osobistego, tyczy ochrony przed bezprawnym zatrzymaniem i uwięzieniem. Wyjściowa dla tej grupy praw jest zawarta w Karcie zasada ochrony przed pozbawieniem wolności i umieszczeniem w więzieniu bez uzasadnienia mającego podstawy prawne. Z prawem do takiej ochrony bezpośrednio wiąże się zespół uprawnień niejako instrumentalnych: prawo do ujawnienia powodów aresztowania, prawo (sądowej) kontroli prawnych przesłanek zatrzymania oraz prawo do uzyskania kwalifikowanej pomocy prawnej. Innymi słowy: organ dokonujący aresztowania ma prawny obowiązek wskazać na prawne i faktyczne uzasadnienie tej czynności, tak aby aresztowany był świadom przyczyn pozbawienia go wolności. Może on także domagać się zagwarantowania mu pomocy prawnej, świadczonej poprzez kwalifikowanego prawnika. W przypadku zatrzymania każda z osób domagać się może niezwłocznej sądowej kontroli, dotyczącej legalności aktu zatrzymania.

Szereg uprawnień pomieszczonych w przedziale „legal rights” ma charakter wybitnie procesowy. Dotyczy to głównie praw wyliczonych w art. 11 Karty. Obejmują one prawo oskarżonego o popełnienie przestępstwa do: a) uzyskania bez nieuzasadnionej zwłoki informacji o specyfice zarzucanego mu czynu; b) postawienia przed sądem w rozsądnym terminie (bez przewlekania czasu oskarżenia); c) nie przymuszanie do stawienia się w roli świadka w postępowaniu prowadzonym przeciw danej osobie w związku z przestępstwem; d) uznawania jego niewinności do czasu ustalenia winy przez

³² Por. M.L. Friedland: *Legal Rights under the Charter*, „Criminal Law Quarterly” 1982, 24, s. 430–435, 448–454.

niezawisły i bezstronny trybunał, w uczciwym i publicznym postępowaniu; e) możliwości złożenia bez uzasadnionej odmowy stosownej kaucji i zwolnienia za tą kaucją; f) poza przypadkami odpowiadania za przestępstwo przewidziane w prawie wojskowym i przed wojskowym trybunałem — prawo do korzystania z postępowania przed sądem przysięgłych, gdzie maksymalną karą za przestępstwo pozostaje kara pięciu lat więzienia bądź bardziej surowa sankcja karna.

Artykuł 11 lit. „g” kanadyjskiej Karty z 1982 r. wprowadza *expressis verbis* zasadę *lex retro non agit*³³. W art. 11 lit. „g” odnaleźć można zakaz uznania osoby sądzonej za winną, o ile dane działanie lub zaniechanie nie było uznane za przestępstwo przez prawo kanadyjskie bądź międzynarodowe, bądź traktowane tak, stosownie do ogólnych zasad prawa respektowanych przez wspólnotę narodów. Konstytucjonalizacji zasady *lex retro non agit* towarzyszy umieszczenie w Karcie szeregu dalszych „zasad” prawa i procesu karnego. W szczególności w art. 11 lit. „i” przypomniany został zakaz prowadzenia po raz drugi postępowania uprzednio zakończonego prawomocnym niewinnieniem bądź też — prawomocnym skazaniem za to samo przestępstwo³⁴. Pomieszczeniu w kategorii „legal rights” uległa także zasada intertemporalna prawa karnego formalnego, zgodnie z którą, w przypadku zróżnicowania zagrożeń karą w chwili popełnienia przestępstwa i w chwili sądenia (wyrokowania), oskarżony winien być traktowany wedle korzystniejszego dlań zagrożenia³⁵.

W art. 12 Karta praw gwarantuje jednostkom (obywatelom) prawo do niepoddawania ich procedurze kryminalnej bądź nadzwyczajnemu postępowaniu, cechującemu się szczególnym karaniem. Poza wyjątkami, dopuszczonymi *expressis verbis* przez prawo, zakazane wydaje się sięganie po szczególne kary i szczególne tryby rozpoznawania spraw.

Art. 13 chroni z kolei status prawno-procesowy świadków. Wprowadza on postanowienie (będące następstwem reguły, iż nikt nie może być zmuszany do świadczenia przeciwko sobie), iż okoliczności, wynikające z zeznań świadka w jednym procesie w określonej sprawie, nie mogą być użyte przeciwko niemu w innych rozpoznawanych sprawach³⁶.

³³ Por. A.A. Gold: *Keeping Current*, „Criminal Lawyers Association”, „Newsletter” 1982, June, s. 9–11, 15–18.

³⁴ Friedland: *Legal...*, s. 436–439; D. Stuart: *Presuming Innocence under the Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Criminal Reports” (3d) 1982, 29.

³⁵ Por. D.A. Schmeiser: *The Effect of the Canadian Charter of Rights and Freedoms on the Practice of Criminal Law, Notes for an Address to Criminal Trial Lawyers*, Edmontown 1982, *passim* (udostępnione przez Canadian Centre for Human Rights).

³⁶ J. G. Richards, G. J. Smith: *op.cit.*, s. 146–150, 153.

Uzupełnienie praw (gwarancji) procesowych, zawartych w kanadyjskiej Karcie z 1982 roku, stanowi zagwarantowane postanowieniem art. 14 prawo osoby nie znającej języka, w którym toczy się postępowanie, do korzystania z pomocy tłumacza. Prawo to jest dalszym ułatwieniem procesowym a zarazem gwarancją, mającą na celu m.in. zrównanie faktycznych uprawnień procesowych — przede wszystkim w zakresie udziału w czynnościach procesu i w prawie do obrony³⁷.

DEMOKRATYCZNE PRAWA POLITYCZNE

Karta kanadyjska wydziela w osobną grupę tzw. prawa demokratyczne (democratic rights), których unormowanie zamyka w art. 3–5. Wydaje się, iż denominacja tej grupy praw, a także wyraźnie pluralne jej określenie, stanowi przejaw nadmiernej generalizacji. W gruncie rzeczy prawa te odnoszą się do wyboru ciał ustawodawczych i niektórych elementów ich funkcjonowania.

Konstrukcji podmiotowego prawa obywatelskiego najwyraźniej odpowiada sformułowanie art. 3, otwierającego regulację „praw demokratycznych”³⁸. Gwarantuje on obywatelom Kanady (nie zaś — szerzej — jej mieszkańcom czy „jednostkom”) czynne i bierne powszechne prawo wyborcze do Izby Gmin i zgromadzeń ustawodawczych poszczególnych prowincji. Przy okazji, już poprzez pewne odejście od typowej stylizacji prawa obywatelskiego, określone zostało maksimum kadencji Izby Gmin (na szczeblu federalnym) i legislatur prowincjonalnych; wynosi ono pięć lat. Jedyne w warunkach prowadzonej lub spodziewanej wojny, inwazji bądź powstania wewnętrznego czasokres kadencji ciał ustawodawczych może ulec wydłużeniu, o ile nie sprzeciwi się temu ponad 1/3 członków danego gremium ustawodawczego (federalnego względnie — odpowiednio — prowincjonalnego)³⁹. Przy tej okazji statuowana została zasada (rodząca prawo domagania się jej systematycznego urzeczywistniania), by posiedzenia Izby Gmin oraz legislatur prowincjonalnych odbywały się co najmniej raz na dwanaście miesięcy (art. 5).

Postanowienia art. 4 i 5 Karty zdają się dopełniać prawa gwarantowane w art. 3, a w szczególności realność kontroli wyborców nad działaniem deputowanych (czemu sprzyja częstotliwość elekcji i niedopuszczalność arbitralnego

³⁷ D. A. Schmeiser: *op.cit.*, s. 11.

³⁸ G. A. Beaudoin: *op.cit.*, s. 171 i n.

³⁹ L.D. Barry: *Law, Policy and Statutory Interpretation under Constitutionally Entrenched Canadian Charter of Rights and Freedoms*, „Canadian Bar Review” 1982, 60, s. 239–242, 254; Boyer: *op.cit.*, s. 9–10.

wydłużania kadencji ciał ustawodawczych)⁴⁰. Pośrednio znaczenie wyborów dowartościowuje również wymóg regularnego odbywania sesji ciał wybieranych, chroniących przed dowolnie wydłużanymi okresami ich niedziałania.

SWOBODA PORUSZANIA SIĘ (MOBILITY RIGHTS)

Typowe konstytucje demokratyczne doby współczesnej mieszczące reguły dotyczące sfery praw i wolności obywateli, bądź wyraźnie deklarują (przewidują), bądź uznają jako domniemane prawo wyboru miejsca zamieszkania i pobytu oraz dokonywania zmian w tym zakresie⁴¹. Mobilność obywateli stanowi przeto regułę.

Kanadyjska Karta Praw wychodzi wszakże poza granice tradycyjne pojmowanej mobilności, ograniczanej — z zasady — ramami terytorium państwowego.

Art. 6 ust. 1 gwarantuje każdemu obywatelowi Kanady prawo wstępu, pozostania lub opuszczania terytorium kanadyjskiego. Nadto każdy obywatel kanadyjski oraz każda osoba posiadająca status stałe przebywającego na terytorium Kanady ma prawo przemieszczania się pomiędzy prowincjami i otrzymywania tam środków do życia⁴².

Tym niemniej kwestie przeniesienia się z prowincji do prowincji leżą w gestii ustawodawstw prowincjonalnych. Mogą być one zróżnicowane między sobą, aczkolwiek bez dopuszczania praktyk dyskryminujących osoby ze względu na poprzednią przynależność „prowincjonalną”. W odniesieniu do przemieszczających się znajdują zastosowanie, jako obowiązujące, unormowania dotyczące uzasadnionych przesłanek pobytu w kontekście zdolności do uzyskania świadczeń służb społecznych o charakterze publicznym. Uprawnienia „mobilnościowe”, unormowane w art. 6 ust. 2 i 3, nie stanowią przesłanki uchylenia (czy wygaśnięcia) uregulowań prawnych, programów czy też czynności podejmowanych faktycznie z myślą o poprawie w danej prowincji warunków życiowych mieszkańców, którzy na skutek zmniejszonego w porównaniu z innymi prowincjami współczynnika zatrudnienia znajdują się w niekorzystnej dla siebie sytuacji (życiowo-zawodowej).

⁴⁰ Por. P.H. Russel: *The Political Purposes...*, s. 49–53.

⁴¹ E.S. Binavince: *The Impact of the Mobility Rights: the Canadian Economic Union — A Boom or a Bust?*, „Ottawa Law Review” 1982, 14, s. 340–351, 358 i n.

⁴² *Ibid.*, s. 341–345, 360–361.

OCHRONA I DOCHODZENIE PRAW I WOLNOŚCI
WEDŁUG KARTY Z 1982 ROKU

Zgodnie z rozszerzonym ujęciem praw obywatelskich oraz ogólnym modelem ochrony, charakterystycznym dla anglosaskich systemów prawnych⁴³, Karta Praw i Swobód z 1982 r. ustanawia *expresis verbis* zasadę ich sądowej ochrony i dochodzenia przed sądami.

Zgodnie z art. 24 ust. 1 Karty każdy, czyje prawa lub wolności zostały pogwałcone albo zaprzeczone, może zwrócić się do właściwego kompetencyjnie sądu z żądaniem zastosowania środków, jakie sąd uzna za właściwe i słuszne w danych okolicznościach.

Przytoczone tu sformułowanie charakteryzuje się wysokim stopniem generalizacji. Wyakcentownia wymaga wynikająca zeń powszechność prawa skargi o naruszenie praw lub wolności. Sądzić należy, iż nie byłoby zgodne z literą art. 24, ust. 1 Karty uregulowanie prawne (lub faktyczne przedsięwzięcie) bądź to wykluczające możliwość wystąpienia ze wzmiankowaną skargą do organu sądowego dla pewnej kategorii podmiotów uprawnionych, bądź też umożliwiające złożenie skargi w określonych sytuacjach. Po wtóre, ochrona sądowa służy zarówno w odniesieniu do okoliczności, gdzie prawa lub wolności zostały, zdaniem skarżącego, niesłusznie zakwestionowane, jak też w przypadkach, gdzie nastąpiło naruszenie prawa bądź wolności niekwestionowanej co do zasady. Przedmiotem ustaleń sądowych pozostaje, w pierwszym przypadku, samo istnienie bądź nieistnienie prawa (wolności), czy też problem przypisania ich wnoszącemu skargę w postanowieniach Karty z 1982 roku.

Aksesoryjne rozpoznanie i ocena sądowa może rozciągnąć się również na zagadnienie granic danego prawa bądź wolności. W sprawach o naruszenie prawa rozpoznanie i ocena sądu kieruje się ku ustaleniu faktu i zasięgu zaistniałych naruszeń, niejako „przy okazji”, dotyczyć może także zakresu istotnych tu praw bądź granic wolności.

Najbardziej charakterystyczną właściwością art. 21 ust. 1 pozostaje wszakże szerokie potraktowanie uprawnień sądu do stosowania środków służących usunięciu istniejących wątpliwości w przedmiocie przysługiwania skarżącemu prawa (czy też wolności), bądź też eliminacji naruszeń. Zastosowane środki mogą być, wedle postanowień Karty „właściwe i słuszne” i, rzecz oczywista, zgodne z obowiązującym prawem.

Ostatnie ze sformułowanych tu zastrzeżeń zasługuje na komentarz. Niewątpliwe pozostaje to, iż środki wskazane przez sąd winny znajdować opar-

⁴³ J.H.O. Flaherty: *Canada and Ireland. Constitutional Comparison*, „The Advocates Society Journal” 1982, October, vol. 1, no 2, s. 25-27, 29.

cie w jego ramach. Rzecz w tym, iż postanowienia Karty Praw i Wolności z 1982 roku, jako inkorporowane do systemu aktów rangi konstytucyjnej, nie mają w zasadzie punktów odniesienia w normach prawnych wyższego rzędu. Dlatego też w poszukiwaniu prawnych wyznaczników „właściwości” (w znaczeniu adekwatności) stosowanych środków napotkać można na barierę ich braku czy też znacznej fragmentaryczności (gdyby wywodzić wskazówki normatywne z ogólniejszych, konstytucyjnych zasad dotyczących podmiotów władzy w państwie oraz prawnokonstytucyjnego statusu jednostki).

Wzmiankowana tu już fragmentaryczność, a niekiedy także pośredniość odniesień statusu obywateli, postanowień „skanadyzowanego” Aktu Brytyjskiego Ameryki Północnej, pełniącego funkcję ustawy zasadniczej Kanady, utrudnia wnioskowanie „z tychże postanowień” o wyborze właściwego środka mającego zabezpieczać przed kwestionowaniem praw wolności, gwarantowanych przez Kartę z 1982 roku, albo też przed ich naruszeniami.

Egzegeza sformułowań art. 24 ust. 1 Kanadyjskiej Karty z 1982 roku i prowadzi do postawienia dalszego, istotnego problemu: o ile przedmiotem dochodzenia przed sądem ma być zabezpieczenie przed kwestionowaniem czy też naruszeniem praw bądź gwarantowanych wolności obywatelskich, o ile zaś — także dochodzenie niwelacji skutków odmowy respektowania praw czy też ograniczenia w wolnościach.

Stylizacja postanowień analizowanego przepisu nie pozostawia w polu wątpliwości, iż pierwszy rodzaj ustaleń wchodzi bez reszty w rachubę. Kwestię sporną stanowi natomiast drugi rodzaj ustaleń. Zastanawiać musi w szczególności kwestia, o ile sąd jest w mocy spowodować swymi ustaleniami usunięcie następstw naruszeń prawa czy ograniczenia wolności. Rozróżnić przy tym wypadnie niwelację skutków naruszeń w płaszczyźnie prawnej i usunięcia rzeczywistych, faktycznych konsekwencji nieposzanowania praw lub wolności obywatela. W obrębie prawnej płaszczyzny następstw wydaje się pozostawać w gestii sądu (a niekiedy — tylko sądu) ustalenie stanu prawa w danej sprawie i sformułowanie orzeczenia całościowo likwidującego skutki rozminięcia się z prawem. W odniesieniu do sfery następstw faktycznych (w tym: materialnych), znaczenie orzeczenia sądowego ogranicza się do kreowania powinności; wiążąca prawnie moc orzeczenia sądowego może stanowić przesłankę wymuszenia zachowań respektujących prawo (wolności) *pro futuro*. Nie bez znaczenia jest nadto autorytet sądów i respekt wobec orzeczeń sądowych.

W odniesieniu do wskazywanych przez sądy środków stosowanych w przypadkach naruszeń lub zaprzeczeń praw (wolności) art. 24 ust. 1 nakazuje — obok kryterium właściwości — stosować kryterium „słuszności”. Blankietowość tego określenia da się określić jako znaczna; konsekwencją

wspomnianego ujęcia staje się znaczna sfera uznania sądowego, determinowanego nie tyle wyznacznikami prawnymi, co względami na ocenianą przez sąd celowość oraz skuteczność wskazywanych środków.

Z Karty nie wynika wymóg ustanowienia specjalnej procedury (trybu) dochodzenia ochrony praw i wolności przed sądami. Przyjąć przeto trzeba obowiązywanie ogólniejszych reguł właściwości i procedury w sądach kanadyjskich. Jedynie w odniesieniu do kwestii dowodowych w postanowieniach Karty znalazły się dyrektywy krępujące pewne ograniczenia. Jeżeli przebieg postępowania dowodowego pociągałby za sobą naruszenie lub podważenie któregoś z praw lub wolności gwarantowanych przez Kartę, dowód taki — nawet służący ochronie innego prawa (wolności) — winien być wykluczony jako prowadzący do podważenia zaufania do wymiaru sprawiedliwości. Sens zastrzeżenia sprowadza się do zasady, iż ochrona różnych praw bądź wolności ma tę samą wartość (prawa te i wolności traktowane są równorzędnie). Chroniąc jedno z praw lub jedną z wolności, także w drodze postępowania przed sądem, nie należy kwestionować lub naruszać innych równorzędnych praw bądź wolności⁴⁴.

S U M M A R Y

The paper is devoted to contemporary regulations of the status of Canadian citizens expressed in the categories of laws and liberties. This system is the effect of a long historical process which was influenced by the traditions of British laws, some emancipation tendencies among the emigrants, and Canadian governmental practice, especially with its federal problems. The difficulties in establishing the legal position of an individual versus the state arose from the necessity to combine the elements shaping citizens status that originated from customary law, law of precedent and some elements of statute law.

Until 1960 there were in Canada no complex regulations of the problems of civic laws and liberties. Only then was Canadian Charter of Laws and Liberties introduced which, although not appended to the Constitution, is considered an integral and equal component of the provisions of Act of Canada of 1982.

The list of civil rights contained in the Charter covers the following categories: fundamental liberties, democratic rights, freedom of movement rights, the right of criminal proceeding, equality laws, laws on official languages and language rights for education of the minorities.

What is characteristic of the Charter is the concentration of regulations on individual rights, some political rights and rights connected with the existence of two official languages.

Outside the Charter are the laws of economic and social nature; also the catalogue of political rights must be regarded as limited. Only the law of equal rights and equality before law indirectly seem to touch upon the sphere of economy and social affairs excluding, as they do, legal admissibility of discrimination practices against some particular groups of citizens.

⁴⁴ Tak P.H. Russell: *The Effect of Charter...*, s. 17-21, 24-25, 32 i n.